

Far Western Journal of Education

A Peer-reviewed Journal

ISSN: 3059-9113 (Print)

Published by Faculty of Education, Far Western University
Mahendranagar, Nepal

दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

भुवेश्वरी बडू

उप प्राध्यापक, सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय, केन्द्रीय क्याम्पस, नेपाल

Email: bhuweshwaribadu14@gmail.com

लेखसार

यस लेखमा दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरिएको छ। भाषालाई मानवीय सञ्चार मानिएको छ। यो हाम्रो जीवनको महत्त्वपूर्ण वस्तु पनि हो। भाषालाई चलायमान गराउने, व्यवस्थित र अनुशासनमा बाँध्ने काम व्याकरणले गर्दछ। यसै अर्थमा कुनै भाषाका अर्थपूर्ण उच्चारणहरूको विन्यासलाई व्याकरण भनिन्छ। दार्चुलेली भाषा सुदूर पश्चिम प्रदेशको दार्चुला जिल्लामा बोलिने भाषा हो। व्याकरणिक कोटि भन्नाले रूपको व्याकरणिक तत्व पहिचान गर्ने कोटि हुन। प्रस्तुत लेखको उद्देश्य दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको पहिचानगरी तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेको छ। उल्लेखित उद्देश्य परीपूर्तिका लागि गुणात्मक ढाँचा अपनाइ भाषा व्याकरणका सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा यस लेखलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ। यस लेखका लागि दार्चुलेली भाषा वक्ताहरूबाट प्राथमिक सामग्री सङ्कलन गरी भाषा व्याकरणका पुस्तकहरूबाट द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ। नेपाली भाषा र दार्चुलेली भाषामा व्याकरणात्मक कोटि सङ्ख्यात्मक रूपमा समान रहेपनि दार्चुलेली भाषामा व्याकरणात्मक कोटिको प्रयोगको अवस्था केही फरक रहेको छ। दार्चुलेली भाषामा मानवेत्तर नामको पनि लिङ्गभेद छुट्याइएको पाइन्छ। त्यसैगरी दार्चुलेली भाषामा बहुवचन जनाउन उनून, हमून, तनून, तमून जस्ता प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ भने आदरार्थी प्रयोगमा 'तम्' मात्र प्रयोग हुने गर्दछ। दार्चुलेली भाषामा व्याकरणात्मक कोटि प्रयोगमा रूपात्मक र ध्वन्यात्मक तहमा प्रशस्त अन्तर रहेको पाइन्छ। यस अध्ययनले दार्चुलेली भाषाका बारेमा जान्न चाहाने जो कोहीलाई पनि सहयोग गर्ने छ तसर्थ दार्चुलेली भाषाका स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माता, अनुसन्धाता, विद्यार्थी, शिक्षक आदिका लागि यो उपयोगी हुनेछ। क्षेत्रकार्य र गुणात्मक ढाँचा अपनाइ दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनको अवस्था के-कस्तो रहेको छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्ने प्रयास यस अध्ययनमा गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली: ध्वन्यात्मक व्याकरणात्मक कोटी, रूपायनिक मानवेत्तर, लोपोन्मुख

©Author(s) and Publisher

This open access article is distributed under a **Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International Public License.**

परिचय

दार्चुलेली भाषा मौखिक परम्परामा बाँचेको भाषा हो । यस भाषामा केही रूपमा अध्ययन अनुसन्धान भएपनि प्रयाप्त मात्रामा अध्ययन हुन सकेका छैनन । यसरी मौखिक परम्परामा सीमित भाषाको अध्ययनले यस भाषाको संरक्षणमा टेवा पुगेको पाइन्छ । पोखरेलले राष्ट्रभाषा नेपालीमा भाषाको सन्दर्भ, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक स्थिति, यसका भाषिकाहरू, शब्द ढुकुटी, विशेषता आदिको चर्चा गरेका छन । यसमा उनले नेपालीका पूर्वेली (गोर्खाली), माझाली (खसानी) र पश्चिमा (डोट्याली) गरी तीन भाषिकाको चर्चा गरेका छन् । उनले पश्चिमा नेपालीका केही विशेषता कुमाउनी र गढवालीसँग पनि मिल्ने गरेको उल्लेख गरेका छन् । साथै ध्वनि तत्त्वको विस्तृत चर्चा गर्दै केही शब्दहरूलाई डोट्याली र गोर्खाली विच तुलनासमेत गरेका छन् । पोखरेलले आफ्नो पूर्व वर्गीकरणलाई थप अध्ययनबाट संशोधन गरी नेपालीका पूर्वेली वर्ग, माझाली वर्ग, ओरपश्चिमा वर्ग, मझपश्चिमा वर्ग र परपश्चिमा वर्ग गरी पाँचवटा भाषिका वर्गहरूको चर्चा गरेका छन् । उनले प्रत्येक वर्ग अन्तर्गत विभिन्न उपभाषिकाको समेत उल्लेख गरेका छन् । उनले यसमा परपश्चिमा वर्ग अन्तर्गत महाकाली अञ्चलका बैतडी जिल्ला अन्तर्गत पर्नेमल्लो सोराङ, चुँहागड, पुचौँडी तथा दार्चुला जिल्लाका दुँहु, मार्मा, लेकम, आदि क्षेत्रमा बोलिने भाषालाई राखेको छ । उनले परपश्चिमाका दुई अविस्मरणीय लक्षण भनेर कर्मणी प्रयोग र व्याकरणिक लिङ्ग विधानको उल्लेख गरेका छन् (पोखरेल, २०५५, पृ. ४९) । उनले पूर्वेली भाषिकाको अध्ययनलाई विस्तृत रूपमा चर्चा गरेका छन् । उनले पूर्वेली भाषिका समूहबारे पुनःविचार गर्दै ओर पूर्वेली वर्ग, मझ पूर्वेली वर्ग र पर पूर्वेली वर्गगरी तीन भागमा वर्गीकरण गरेर प्रत्येक वर्ग अन्तर्गत विभिन्न उपभेदको समेत चर्चा गरेका छन् । दार्चुलेली भाषा सुदूरपश्चिम प्रदेशको दार्चुला जिल्लामा बोलिने भाषा हो । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ भन्दा अगाडि नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भाषिका मानिदै आएकोमा २०६८ पछि वर्तमान समयमा भाषाका रूपमा स्वीकार गरी नेपालमा बोलिने १२३ मातृभाषाको सूचिमा सूचिकृत गरेको छ । बालकृष्ण पोखरेलको भाषिका विभाजन अनुसार परपश्चिमा भाषिकाका सातवटा वर्गमध्ये दार्चुलेली भाषाभित्र दुँहुली मार्माली र लेकमेली गरी तीन भेद रहेका छन । नेपालमा प्रयोगयोग्य भाषाहरू मध्ये १० हजारसम्म वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरूलाई सङ्कटापन्नमा राख्नु उपयुक्त हुन्छ (पौडेल र भट्टराई, २०७७, पृ. २६९) । २०६८ को जनगणना अनुसार दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताहरूको सङ्ख्या ५,९९२ जना रहेको छ । यस हिसाबले अध्ययन गर्ने हो भने दार्चुलेली भाषालाई सङ्कटापन्न भाषाको सूचीमा समेत राख्न सकिन्छ । क्षेत्रगत विस्तारका कारणले भाषाका विभिन्न भेदहरू हुन्छन । एक क्षेत्रमा बोलिने त्यही भाषा अर्को क्षेत्रमा बोलिने भाषाभन्दा केही भिन्न हुने गर्छ । उच्चारण प्रक्रिया, उच्चरित ध्वनि, प्रयुक्त शब्द र त्यसको अर्थ तथा व्याकरणका विभिन्न तह र पक्षमा यस किसिमको भिन्नता पाउन सकिन्छ (गौतम, २०४९, पृ. १११) । भाषा आद्यान्त सामाजिक वस्तु भएकाले विविध प्रयोजन, परिवेश, सामाजिक संरचना आदि यस अन्तर्गत भिन्नता हुनु स्वभाविकै पनि हो (लम्साल, २०६२, पृ. ४४) । दार्चुला जिल्लाभित्र पनि थुप्रै भाषिक भेद रहेका छन् । यसमध्ये

अध्येयता दार्चुलेली भाषाको दुँहुली मातृभाषी वक्ता भएकोले यसै भाषालाई आधार मानेर क्षेत्रकार्य र गुणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी यस शोधको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । व्याकरण प्रयोगका हिसाबले दार्चुलेली भाषाको अवस्था के-कस्तो छ भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेर यसमा अध्ययन गरिएको छ ।

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । नेपालको संविधानको भाग एकको धारा तीनमा राष्ट्रको परिभाषा गर्ने क्रममा भाषिक विधिताका अतिरिक्त नेपालमा सांस्कृतिक, भौगोलिक, धार्मिक विविधता रहेको कुरा बताइएको छ । नेपालको संविधान (२०७२) ले उर्पयुक्त विविधता भएको देश नेपालको परिभाषा गर्ने क्रममा बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक, भौगोलिक विविधता रहेका समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा सम्बृद्धिप्रति आस्थावान रही एकताको सूत्रमा आवद्ध सबै नेपाली जनता समष्टिमा राष्ट्र हो भनि परिभाषित गरिएको छ । यसरी हेर्दा नेपाल भाषिक विविधताले भरिएको देश हो । यहाँ १३१ प्रकारका भाषाहरू अस्तित्वमा रहेका पाइन्छन् । सही ढङ्गले अध्ययन अनुसन्धान गर्ने हो भने यहाँ अझै थुप्रै भाषा भाषी रहेको कुरा देख्न सकिन्छ । अझ पूर्वी नेपालमा भन्दा पश्चिमी नेपालमा भाषिक विविधता रहेको पाइन्छ । यसरी अध्ययन गर्दा नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश थुप्रै भाषा र संस्कृतिले धनी प्रदेशभित्र पर्दछ । यसमध्ये दार्चुला जिल्ला पनि भाषिक विविधताले भरिएको जिल्ला हो । दार्चुला जिल्लामा बोलिने दार्चुलेली भाषा पनि एक हो । दार्चुला जिल्ला भाषा संस्कृति र प्राकृतिक हिसाबले अत्यन्तै सम्बृद्ध जिल्ला हो । यस जिल्लामा थुप्रै भाषाभाषी समुदाय र संस्कृतिका मानिसहरूको मिश्रित बसोबास रहेको पाइन्छ । दार्चुला जिल्लामा के कति भाषा रहेका छन् भन्ने कुराको खासै खोज अनुसन्धान हुन सकेको छैन । अध्ययन अनुसन्धान गर्दै जाने हो भने दार्चुला जिल्लामा प्रत्येक परिवारको भाषिक स्वरूपमा केही न केही भिन्नता रहेको पाइन्छ, तर यहाँ भाषिक विविधताभित्र समेत एकता रहेको छ । बालकृष्ण पोखरेलको भाषिका विभाजन अनुसार परपश्चिमा भेद अन्तर्गत पर्ने यस भाषाका दुँहुली, मारमाली र लेकमेली गरी तीन उप भेदहरू छन् । जुन दार्चुला जिल्लाभित्र बोलिने भाषिक भेदहरू हुन् । यस अनुसन्धानमा यी तीनै भेदहरूको अध्ययन नगरी दुँहुली भेदका व्याकरणात्मक कोटिको मात्र अध्ययन गरिएको छ । यस जिल्लाका नौवटा स्थानीय निकायहरू मध्ये छवटा स्थानीय निकायलाई छाडेर तीनवटा स्थानीय निकाय व्याँस गाउँपालिका, दुँहु गाउँपालिका र महाकाली नगरपालिका भित्र पर्ने क्षेत्रहरू मध्ये अधिकांश क्षेत्रहरूमा यो भाषा बोलिन्छ । दुँहु गाउँपालिका यस भाषाको उद्गम स्थल पनि हो । यो एक छुट्टै अस्तित्व र महत्त्व बोकेको भाषा हो । दार्चुला जिल्लामा बोलिने परपश्चिमा भाषिकाको एक भेद दुँहुली भाषा हो । यसको सम्बन्ध भारतको उत्तराखण्डमा बोलिने कुमाउनी भाषासँग पनि रहेको छ । व्याकरण प्रयोगका हिसाबले दार्चुलेली भाषाको अवस्था के-कस्तो छ । व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दार्चुलेली र नेपाली भाषामा के-कस्ता समानता र भिन्नता रहेका छन् ? भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेर दुई भाषाको तुलनात्मक तथा रूपायनिक आधारमा विश्लेषण गरी नेपाली भाषाका तुलनामा दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको

अवस्थाको अध्ययन गर्नु यस शोधको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । क्षेत्रकार्य र गुणात्मक ढाँचा अपनाइ दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनको अवस्था के-कस्तो रहेको छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्ने प्रयास यस अध्ययनमा गरिएको छ ।

शोध विधि

यस अनुसन्धानमा अध्ययन विधि अन्तर्गत गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा केन्द्रित भएर यसलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ । यस अध्ययनमा दार्चुला जिल्लाको दुँहली भाषी वक्तालाई प्रमुख सूचक मानी नमुना छनोट अन्तर्गत सोद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा गरिने नमुना छनोट, तथ्याङ्क सङ्कलन, तथा तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्ने प्रक्रियालाई शोध विधि भनिन्छ । अनुसन्धानको प्रकृति अनुसार अध्ययन विधिको छनोट गरिएको हुन्छ । प्रस्तावित अध्ययन कार्य प्रयोगात्मक प्रकृतिको भएकाले मूलतः क्षेत्रकार्यबाट र अंशत पुस्तकालय कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसका लागि शोधकर्ता यसै भाषाको मूल वक्ता भएकाले आफू समेत सहभागी भएर सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर उक्तभाषा बोल्ने मूल वक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता अवलोकन, छलफल गरी लिखित र मौखिक दुवै माध्यमबाट प्राप्त सामग्रीलाई आवश्यकता अनुसार समावेश गरी अध्ययनलाई स्तरीय बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

नतिजा तथा छलफल

यो अध्ययन नेपाली भाषा र दार्चुलेली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनासँग सम्बन्धित छ । भाषाहरूको तुलनात्मक अध्ययनको प्रारम्भ स्वदेशीभन्दा विदेशी विद्वान्बाट भएको हो । फ्रान्ज बोपले सन् १८१६ मा प्रकाशित आफ्नो एउटा कृतिमा संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन, जर्मन, र फ्रान्सेली भाषाका क्रियाहरूको तुलना गरे । त्यसैले उनलाई तुलनात्मक भाषा विज्ञानका पिता भनिन्छ (बन्धु, २०७०, पृ. ३१) । त्यसपछि दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाको तुलनात्मक अध्ययनको कार्यले प्राथमिकता पाउन थाल्यो । यसै क्रममा विदेशी विद्वान् बिडोस र डेलब्रुकले सेनटेसिक्स फोरसअह्यागा (सन् १८७१-८८) सम्म तुलनात्मक भाषाविज्ञानको अध्ययन गर्न प्रारम्भ गरे (गुणे, सन् २०१८, पृ. ६४) । तुलनात्मक भाषा विज्ञानलाई प्रारम्भमा तुलनात्मक भाषाशास्त्र (कम्पेरे टिभ फेनोलोजी) का नामले चिनाइन्थ्यो । यसले एउटै समयमा दुई वा सोभन्दा बढी भाषाको तुलना तथा एउटै भाषाको पनि विभिन्न कालका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्यको थालनी गर्यो (गौतम र चौलागाई, २०७०, पृ. ३१४) । तुलनात्मक भाषा विज्ञान तुलना विशेषमा जोड दिने भाषाविज्ञानको छुट्टै शाखा हो । (बन्धु, २०७७, पृ. १६९) । यसले दुई भाषामा रहेका समानता र असमानताको पहिचानमा सघाउँछ । तुलनात्मक पद्धति भनेको विभिन्न भाषाहरूमा अथवा एउटै भाषाका विभिन्न भाषिकाहरूका बिच तुलना गर्न र ती भाषा तथा भाषिकाका बिचको सम्बन्ध बारे निर्णयमा पुग्ने पद्धति हो (बन्धु, २०७७, पृ. १६९) । यसै आधारमा अध्ययन गर्न तुलनात्मक भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक आधार अवलम्बन गरी दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको वर्णन र व्याख्या तार्किक विश्लेषणमा आधारित रहेको छ। अन्तर्वार्ता र अवलोकनबाट प्राप्त सामग्रीलाई एकीकृत गरी विभिन्न लिङ्ग, जाति, वर्ग, उमेरमा विभाजन गरी दार्चुलेली भाषिक भेदको निर्धारण गरिएको छ। अन्तर्वार्ता अवलोकन पश्चात टिपोट गरिएका तथ्यलाई भाषिक भेद निर्धारणका क्रममा उपयोग गरिएको छ। सूचकबाट प्राप्तहुन नसकेका कुनै सूचकबाट प्राप्त भएका तर आफूलाई शङ्का लागेका सामग्रीको सत्यापनका लागि दार्चुलेली भाषा बोल्ने पुरानो पुस्ताको व्यक्तिबाट सत्यापन गरिएको छ। सूचकले दिएको सूचना, अवलोकनबाट प्राप्त टिपोट, विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त सामग्रीका आधारमा व्याकरणात्मक कोटिको निर्धारण र विश्लेषण गरिएको छ। स्थानीयएफ.एम्., युटयुव, फेसबुकबाट प्राप्त सामग्रीलाई पनि पटक पटक सुनेर टिपोट गर्दै व्याकरणात्मक कोटिको विश्लेषणमा उपयोग गरिएको छ।

यस अध्ययनमा मूलतः गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ। दार्चुलेली भाषाको अध्ययनका लागि सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर उक्त भाषा बोल्ने व्यक्तिहरूका भाषिक विचारहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। दार्चुलेली भाषा को अध्ययनगर्दा विभिन्न उमेर, लिङ्ग, जात, वर्ग, पेसाका भाषिक वक्ताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। प्रयोगात्मक प्रकृतिको अध्ययनमा नतिजा एक समान नआउने भएकाले यो अध्ययन गुणात्मक ढाँचामा आधारित रहेको छ। यस अध्ययनमा व्याकरणात्मक कोटि अन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, करण, अकरण र प्रेरणार्थकका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाताहरूका प्रत्यक्ष भनाइहरू नै तथ्याङ्कहरू भएकाले उनीहरूका भाषागत, शाब्दिक र वाक्यात्मक प्रतिक्रियाहरू लाई जस्ताको त्यस्तै उद्धृत गरिएको छ। यस अध्ययनमा भाषाको केन्द्रका रूपमा रहेको महाकाली नगरपालिका, दुँहु गाउँपालिका र व्याँस गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानहरूमा बसोबास गर्ने दार्चुलेली भाषाका वक्ताहरूका अनुभव, व्यवहार, बोलीचाली, भाषासम्बन्धी मूल्यमान्यता, चालचलन, आदि सम्बन्धी भाषिक तथ्याङ्कका आधारमा उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको स्वरूपलाई मुख्य आधार मानिएको छ।

लिङ्गका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। यसले व्याकरणमा पुरुष, स्त्री आदि शब्दलाई बुझाउँछ। सामान्यतः लिङ्गले भाले र पोथी जातिलाई जनाउँछ। तर सबै भाषाका सबै अवस्थामा यो नियम लागु नहुन सक्छ। जुनसुकै भाषाका वाक्यमा नामसँग अर्को कुनै नाम, सर्वनाम, विशेषण, सम्बन्ध पद र क्रियाको पदसंगतिका भेदले जति किसिमको अर्थभेद देखिन्छ। त्यसलाई लिङ्ग भनिन्छ। लिङ्ग पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका छन्। लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०६२, पृ. ७५)। स्तरीय नेपाली भाषामा भै दार्चुलेली भाषामा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका लिङ्ग छन्। नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि मुख्यतः नाम, विशेषण र क्रियापदमा लिङ्ग भेद हुने गरेको पाइन्छ।

तालिका १

लिङ्का आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

	दार्चुलेली भाषा		नेपाली भाषा	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
नाम	चेलो गयो । गेदाले खायो ।	चेलीगई । गेदीले खायो ।	छोरो गयो । बच्चाले खायो ।	छोरी गई । बच्चीले खाई
विशेषण	यो गेदो निको छ । लामा काका आया ।	यो गेदी निकी छ । लामी काखी आइ ।	यो बच्चा राम्रो छ । अग्लाकाका आउनुभयो ।	यो बच्ची राम्री छे । अग्ली काकी आउनुभयो ।
क्रियापद	भाइ काम गरन्छ । दादा गयाथ्यो ।	बैनी काम गरन्छे । बउजु गयाथ्या ।	भाइ काम गर्छ । दाजु जानुभयो ।	बहिनी काम गर्छे । भाउजू जानुभयो ।

माथिको तालिकामा लिङ्गको अभिव्यक्ति नामका माध्यमबाट हुँदा दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त 'चेलो' र 'चेली' शब्दलाई नेपाली भाषामा 'छोरा' र 'छोरी' भनिएको छ । यहाँ नेपाली भाषाको छोरा र छोरी व्यतिरेक भएर चेलो र चेलीमा परिणत भएको छ । त्यसैगरी दोस्रो वाक्यमा नेपाली भाषामा प्रयुक्त बालकले खायो । बालिकाले खाइन् । वाक्यलाई दार्चुलेली भाषामा क्रमशः गेदाले खायो । गेदीले खायो । प्रयोग गरिएको छ । यहाँ नामिक शब्दमै व्यतिरेक देखिन्छ ।

वचनका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटिलाई वचन भनिन्छ । नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित कोटि वचन हो । त्यसैले यसको सम्बन्ध सङ्ख्येय नामसँग हुन्छ (अधिकारी, २०४९, पृ. ८०) । नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि वचन दुई किसिमका छन् । भाषाको प्रकृतिअनुसार वचनको सङ्ख्या र व्यवस्थामा विविधता पाइन्छ । नेपाली हिन्दी, अङ्ग्रेजी भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी वचनका दुई प्रकार रहेका छन् भने संस्कृत राई, लिम्बू भाषामा एकवचन, दुईवचन र बहुवचन गरी वचनका तीन भेद रहेका छन् । एउटालाई बुझाउँदा एकवचन र एकभन्दा बढीलाई बुझाउँदा बहुवचनको प्रयोग हुन्छ । दार्चुलेली भाषामा पनि एकवचन र बहुवचन गरी वचन दुई प्रकारका छन् । दार्चुलेली भाषाको अभिव्यक्ति नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदसँग हुन्छ । जसलाई निम्नअनुसार देखाउन सकिन्छ ।

तालिका २

वचनका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

	दार्चुलेली भाषा		नेपाली भाषा	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
	चेलो आयो ।	चेलानआया ।	छोरो आयो ।	छोराहरू आए ।
नाम	चडो उड्यो ।	चडा उड्या ।	चरो उड्यो ।	चराहरू उडे ।
	भैसाले खायो ।	भैसानले खायो ।	भैसीले खायो ।	भैसीहरूले खाए ।
सर्वनाम	मुई गया ।	हमु गया ।	म गएँ ।	हामीहरू गयौँ ।
	तम् गया ।	तमुनगया ।	तपाईं जानुभयो ।	तपाईंहरू जानुभयो ।
	उनआया ।	उनुनआया ।	उनीआउनुभयो ।	उनहरू आउनुभयो ।
	मेरो बुना निको छ ।	मेरा बुनान निका छन् ।	मेरी बहिनी राम्री छ ।	मेरा बहिनीहरू राम्रा छन् ।
विशेषण	आमगुल्यो छ ।	आमगुल्या छन् ।	आँप मिठो छ ।	आँपहरू मिठा छन् ।
	तम कसा छौ ?	तमुन कसा छौ ?	तपाईं कस्तो हुनुहुन्छ ?	तपाईंहरू कस्ता हुनुहुन्छ ?
	बुनी पढन्छे ।	बुनीन पड्डान ।	बहिनी पढ्छे ।	बहिनीहरू पढ्छन् ।
क्रियापद	पुइज खान्छे ।	पुइजुन खानान ।	फुपू खानुहुन्छ ।	फुपूहरू खानुहुन्छ ।
	गोसि घुम्दान ।	गोसिन घुम्दान ।	देवर घुम्छ ।	देवरहरू घुम्छन् ।

माथि प्रस्तुत तालिकामा वचनको अभिव्यक्ति नामसँग हुँदा नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचनको अभिव्यक्तिका लागि क्रमशः चेलो गयो, चडो उड्यो । भैसाले खायो । वाक्यहरू क्रमशः छोराहरू गए । चराहरू उडे । भैसीले खायो । प्रयोग भएको छ । दार्चुलेली भाषामा बुनीको बहुवचन बनाउदा बुनीन, पुइजुको बहुवचन बनाउँदा पुइजून, गोसिको बहुवचन बनाउँदा गोसिन भएको छ भने नेपाली भाषामा बहिनीको बहुवचन बनाउँदा बहिनीहरू फुपूको बहुवचन बनाउँदा फुपूहरू तथा देवरको बहुवचन बनाउँदा देवरहरू प्रत्यय जोडिएको छ । यसरी हेर्दा नेपाली भाषामा बहुवचन बनाउँदा 'हरू' प्रत्यय जोडिन्छ भने दार्चुलेली भाषामा बहुवचन बनाउँदा ' उनुन' 'उन' आन, यौन प्रत्यय जोडने गरिन्छ ।

वचनको अभिव्यक्ति सर्वनामसँग हुँदा दार्चुलेली भाषा मा 'मुई गया' । को बहुवचन हमुन गया । तम गयाको बहुवचन तमुन गया र उन आयाको बहुवचन उनुन आया । यिनै वाक्यहरूलाई नेपालीमा अनुवाद गर्दा क्रमशः म गए, को हामीगयौ । तम् गया, को तिमीहरू गयौ । उनगया, को उनीहरू गए हुन्छ । यसरी वचनको

अभिव्यक्ति सर्वनामका माध्यमबाट हुँदा दार्चुलेली भाषामा मुई तईको अभिव्यक्तिमा 'हमुन' 'तमुन' हुन्छ भने नेपाली भाषामा म, तिमी, तपाईं, उनीको अभिव्यक्ति हामीहरू, तपाईंहरू, उनीहरू हुन्छ। यसरी दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटि अन्तर्गत वचनको प्रयोगमा पनि व्यतिरेकी भिन्नता रहेको छ।

वचनको अभिव्यक्ति विशेषणसँग हुँदा दार्चुलेली भाषामा मेरो बुनानिको छ। आम गूल्यो छ। तम् कसा छउलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा क्रमशः मेरा बुना ननिका छन्। आम गुल्या छन्। तमुन कसा छउ हुने गर्दछ। प्रस्तुत वाक्यहरूलाई नेपालीमा परिवर्तन गर्दा एकवचनको मेरी बहिनी राम्री छ। आँप मिठो छ। तपाईं कस्तो हुनुहुन्छ ? लाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा मेरा बहिनीहरू राम्रा छन्। आँपहरू मिठा छन्। तपाईंहरू कस्ता हुनुहुन्छ ? यसरी विशेषणका माध्यमबाट वचनको अभिव्यक्ति गर्दा नेपाली भाषाका राम्रो राम्री जस्ता शब्द दार्चुलेली भाषामा निको, निका, निकी प्रयोग हुने हुँदा वचनको अभिव्यक्तिमा पनि व्यतिरेकी भिन्नता रहेको पाइन्छ।

वचनको अभिव्यक्ति क्रियासँग हुँदा दार्चुलेली भाषामा एकवचनमा बुनी पडन्छे। गोसि घुम्या। पुइजु खान्छेलाई बहुवचन बनाउँदा क्रमशः बुनीन पड्डान। गोसिन घुम्दान। पुइजून खानान हुन्छ। नेपाली भाषामा वचनको अभिव्यक्ति क्रिया माध्यमबाट गर्दा एकवचनमा बहिनी पढछे। देवर घुमदछ। फुपू खानुहुन्छ। वाक्यलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा क्रमशः बहिनीहरू पढछन्। देवरहरू घुमछन्। फुपूहरू खान्छन् हुने गर्दछ। यहाँ नेपाली भाषामा प्रयुक्त एकवचनका क्रियापद पढछ, घुमछ, खानुहुन्छ लाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा पढछन्, घुमछन् खान्छन् हुन्छ भने दार्चुलेली भाषा को एकवचन क्रियापद पडन्छे, घुम्या, खान्छीलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा क्रमशः पडान, घुम्दान, खानान, हुन्छ। यसरी नेपाली भाषाका क्रियापदलाई दार्चुलेलीमा परिवर्तन गर्दा 'पढछ' को पडन्छ, 'घुमछ' को घुमन्छ, 'खान्छ' को 'खान्छ' हुने हुँदा दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषाको उच्चारण गर्दा भिन्नता आउनुका साथै व्यतिरेक हुने गर्दछ। यसरी वचनका आधारमा व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाको बहुवचन बोधक 'हरू' प्रत्ययको सट्टा दार्चुलेली भाषामा नुन, उन, डान, डुनजस्ता प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ।

यसरी हेर्दा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका वचन प्रयोगमा शब्दगत भेद नदेखिए पनि ध्वन्यात्मक भेद पाइन्छ। नेपाली भाषामा व्याकरणात्मक कोटिकर वचनमा 'ओटा' प्रयोग हुन्छ भने दार्चुलेली प्रयोगमा ओकारान्त र आकारान्तले एकवचन र बहुवचन जनाउँछ। नेपाली भाषामा बहुवचन बनाउँदा 'हरू' प्रत्ययको प्रयोग हुन्छ तर दार्चुलेली भाषामा 'हरू' प्रत्ययको प्रयोग नभै उनुन, तमुन, इनुन, हमुन जस्ता प्रत्ययको प्रयोग गरी बहुवचन बनाइन्छ। यसरी दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको बहुवचन प्रयोगमा पनि व्यतिरेकी भिन्नता रहेको पाइन्छ।

पुरुषका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा पुरुषले व्यक्तिलाई जनाउँछ । कुराकानीका सन्दर्भमा बोल्ने वक्ता सुन्ने श्रोता र विषयवस्तुलाई जनाउने पुरुष हो । यसले कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०४९, पृ.८८) । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ । नेपाली भाषामा पुरुष तीन किसिमका छन् । ती हुन् प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष, तृतीय पुरुष, प्रथम पुरुष वक्ता सन्दर्भित हुन्छ । द्वितीय पुरुष श्रोता सन्दर्भित हुन्छ र तृतीय पुरुष अन्य सन्दर्भित हुन्छ । यस्तै व्यवस्था दार्चुलेली भाषामा पनि रहेको छ । कुराकानी भैरहेका बेला हेर्दा भने त्यहाँ एकजना बोल्ने व्यक्ति अर्को सुन्ने व्यक्ति, अर्को बोल्ने वा सुन्ने बाहेकको तेस्रो व्यक्ति स्पष्ट छुट्टयाउन सकिन्छ । यी मध्ये तेस्रो पक्ष त्यहाँ नहुनपनि सक्छ । यिनलाई क्रमशः प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष भनिन्छ । यसरी वक्ता, श्रोता र विषयवस्तुलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । अधिकांश भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी पुरुषका तीन प्रकार हुन्छन् । दार्चुलेली भाषा मापनि पुरुषका प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन प्रकार छन् । यस भाषामा सर्वनाम र क्रियापदमा पुरुष भेद देख्न सकिन्छ । दार्चुलेली र नेपाली भाषामा रहेको पुरुषगत व्यतिरेकी भिन्नतालाई निम्न तालिकाबाट देखाउन सकिन्छ ।

तालिका ३

पुरुषका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

	दार्चुलेली भाषा			नेपाली भाषा		
	प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष	प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
सर्वनाम	मुई गया ।	तइ गए ।	उ गयाहो ।	म गएँ ।	त गइस् ।	उ गयो ।
	हम गया ।	तम गया ।	उन गया ।	हामी गयौँ ।	तिमी गयो ।	उनी गए ।
	मेरी दिदी गई ।	तेरी दिदी गई ।	उइकी दिदी गई ।	मेरी दिदी जानुभयो ।	तिमी दिदी जानुभयो ।	उसकी दिदी जानुभयो ।
	मुई भानु ।	तइभा ।	उ गयो ।	म जान्छु ।	त जा ।	उ जान्छ ।
क्रियापद	मुई पड्डु ।	तइ पड ।	उ पडलो ।	म पड्छु ।	त पढ ।	उ पढ्छ ।
	हम् खानउँ ।	तम् खा ।	उनखानान ।	हामी खान्छौँ ।	तिमी खान्छौ ।	उनी खान्छन् ।

माथि प्रस्तुत तालिकामा पुरुषको प्रस्तुति सर्वनामका माध्यमबाट हुँदा दार्चुलेली भाषामा प्रथम पुरुषमा 'मुई गया' द्वितीय पुरुषमा तइ गए । तृतीय पुरुषमा 'उ गयो' प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा क्रमशः प्रथम पुरुषमा म गए । द्वितीय पुरुषमा त गइस । तृतीय पुरुषमा ऊ गयो यहाँ प्रयुक्त म, तँ, उ लाई दार्चुलेली भाषा मामुइ, तइ, उइ प्रयोग भएकाले नेपाली भाषाको प्रयोगका सन्दर्भमा दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताले त्रुटि गर्ने

सम्भावना अत्यधिक देखिन्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषामा प्रयुक्त प्रथम पुरुषमा म गए । द्वितीय पुरुषमा त गइस् । तृतीय पुरुषमा उ गयो लाई दार्चुलेली भाषामा क्रमशः मुई गया । तई गए । उ गयोको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यसरी वचनको प्रस्तुति क्रियाका माध्यमबाट हुँदा नेपाली भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष अन्तर्गत क्रमशः म गएँ । त गइस् । उ गयो । दार्चुलेली भाषामा क्रमशः मुई गया । तइ गए । उ गयो । प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी नेपाली भाषामा म जान्छु । त जा । उ जान्छु । लाई दार्चुलेली भाषामा क्रमशः मुई भानु । तइ भा । उ भालो । प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी वचनको प्रस्तुति क्रियापदका माध्यमबाट गर्दा नेपाली भाषाका क्रियापदभन्दा दार्चुलेली भाषाका क्रियापदमा रूपात्मक र ध्वन्यात्मक परिवर्तन देखा पर्छ । त्यसैगरी सर्वनामका रूपहरूमा भने केही भिन्नता देखिन्छ । त्यसैगरी द्वितीय पुरुषका सबै सर्वनामसँग आज्ञार्थक एउटै क्रियापदका रूप प्रयोग हुन्छन् । तर नेपाली भाषामा भने यो व्यतिरेकी देखिन्छ । तसर्थ दार्चुलेली र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन अन्तर्गत पुरुषको प्रयोगमा पनि प्रशस्त भिन्नता रहेको पाइन्छ ।

आदरका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

भाषिक सम्पर्कका सन्दर्भमा आदरार्थी भाव जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई आदर भनिन्छ । यसले भाषिक कथनका सन्दर्भमा सम्मान वा आदर भाव जनाउँछ । आदर सर्वनाम तथा क्रियासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचनमा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०४९, पृ. ९१) । प्रत्येक भाषाको आफ्नै व्याकरणिक व्यवस्था हुन्छ । त्यसैले हरेक भाषाका आ-आफ्नै व्यवस्था अनुसार आदर जनाउन प्रयोग गरिने शब्द र सर्गमा विविधता पाइन्छ । आदर मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचनवा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ । आदर खास गरेर द्वितीय पुरुष श्रोता र तृतीय पुरुष अन्य सन्दर्भमा व्यक्त हुन्छ । कुनै पनि भाषामा आदरका कति तह छन् भन्ने कुरा उक्त भाषाको भाषिक व्यवस्थामा भर पर्दछ । नेपाली भाषामा पनि आदरका तहका सम्बन्धमा विद्वानहरू विच तहगत समानता रहेको पाइँदैन । (भुसाल, २०७१) ले नेपाली भाषामा आदरका चार तह सामान्य, मध्यम, उच्च र अतिउच्च रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । त्यसैगरी (गौतम र चौलागाईं) ले पनि आदरका चार तह नै रहेको कुरा स्वीकारेका छन् । (अधिकारी, २०७१) ले आदरलाई यसमा निहित आदरको मात्राका आधारमा पाँच तहमा देखाउन सकिने कुरा उल्लेख गरेका छन् । उनले आदरका तहलाई मध्यमआदर, उच्चआदर, विशेष आदर, उच्चतर आदर, र उच्चतम् आदर गरी वर्गीकरण गरेका छन् । (न्यौपाने र न्यौपाने, २०६३) ले नेपालीमा सामान्य मध्यम स्नेही, उच्च, अत्युच्च र विशिष्ट गरी आदरका पाँच तह भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । (पौडेल, भट्टराई र चौलागाईं, २०७७) ले नेपालीमा निम्न आदर, मध्यम आदर र उच्च आदर गरी आदरका तीन तह रहेको कुरा बताएका छन् । यसरी विभिन्न विद्वान् हरूका आदरसम्बन्धी विचारहरूका आधारमा नेपाली भाषाको वर्तमान स्वरूपलाई हेर्दा तीन तहमा वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । तर दार्चुलेली भाषामा भने आदरका सामान्य र उच्च गरी दुई तह छन् । दार्चुलेली

भाषामा सामान्य आदरका रूपमा 'तइ' र उच्च आदरका रूपमा 'तम्' को प्रयोग गरिन्छ। यसरी हेर्दा दार्चुलेली र नेपाली दुवै भाषामा क्रियापदबाट आदरार्थी भाव व्यक्त हुन्छ। जसलाई निम्न अनुसारको तालिकाबाट पनि देखाउन सकिन्छ।

तालिका ४

आदरका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

	दार्चुलेली भाषा		नेपाली भाषा		
	सामान्य आदर	उच्च आदर	सामान्य आदर	मध्यम आदर	उच्च आदर
नाम	चेलो घर आयो । गेदो रोयो । दादा पड्डुलाछ ।	चेला घर आया । गेदा रोया ।	छोरो घर आयो । बच्चा रोयो । दाजुपढदै छ ।	छोरा घर आए । बच्चा रोए । दाजु पढदै छन् ।	छोरा घर आउँनुभयो । बच्चा रुदैछन् । दाजु पढदैहुनुहुन्छ ।
सर्वनाम	तई खा । तई भा । उ निको छ ।	तम खा । तम भा । उननिका छन् ।	तँ खान्छस् । तँ जान्छस् । ऊ राम्रो छ ।	तिमी खान्छौ । तिमी जान्छौ । उनी राम्रा छन् ।	तपाईँ खानुहुन्छ । तपाईँ जानुहुन्छ । उनी राम्रा हुनुहुन्छ ।
विशेषण	यो मान्सु निको छ । यो धौलो/गोरो मान्सु काआको हो ? यो काली दिदी का बठे आएकी हो ?	इन मान्सु निका छन् । इन गोरा मान्सु काआकाहुन् ? इन कालादिदी का बठे आया हुन् ?	यो मान्छे राम्रो छ । यो गोरो मान्छे कहाँ को हो ? यो काली दिदी कँहाबाट आई ?	यिनी मान्छे राम्रा छन् । यिनी गोरा मान्छे कताँका हुन् ? यिनी काली दिदी कताबाट आइन ?	यिनहरू राम्रा हुनुहुन्छ । यिनी गोरा मान्छे कहाँ का हुनुहुन्छ ? यि काली दिदी कताबाट आउँनुभयो ?
क्रियापद	तई खा । तई आइ । तई से ।	तम् खा । तम् आस । तम् सिय ।	तँ खा । तँ आ । त सुत् ।	तिमी खाऊ । तिमी आऊ । तिमी सुत् ।	तपाईँ खानुहोस् । तपाईँ आउनुहोस् । तपाईँ सुत्नुहोस् ।

आदरका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना गर्दा दार्चुलेली भाषामा पनि आदरको प्रयोग मानवीय सन्दर्भमा मात्र हुन्छ। आदरको तह अनुसार क्रियाका रूपमा भिन्नता आउँछ। मानवत्तर नाममा आदर तटस्थ रहेको हुन्छ। माथि प्रस्तुत तालिकामा आदर, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियाका माध्यमबाट व्यक्त भएको पाइन्छ। यसरी दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको आदरका तहमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दार्चुलेली भाषा माआदरका दुई तहमात्र छन् भने नेपाली भाषामा आदरका चार तह छन्। यसरी सङ्ख्यात्मक रूपमा हेर्दा दार्चुलेली भाषामा आदरका तह कम र नेपाली भाषामा बढी देखिन्छन।

कालका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

काल समय सङ्केतक व्याकरणात्मक कोटि हो । सामान्यतः काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका हुन्छन् । क्रियाद्वारा काम भैरहेको जनाउन भूतकालको प्रयोग हुन्छ भने सो, बाहेकको स्थिति जनाउन अभूतकालको प्रयोग गरिन्छ । तार्किक दृष्टिले काल सामान्यतः तीन किसिमका हुन्छन् : भूत, वर्तमान र भविष्यत् । वक्ताले आफ्नो अभिव्यक्ति प्रकट गर्दाका समय बिन्दुलाई आधार मानेर क्रियाको समय अभिव्यक्त गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई काल भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका छन् । वर्तमान कालले अहिलेको समय जस्तै जान्छ, खान्छ, भन्छ, हेर्छ आदिलाई जनाउँछ । भूतकालले अघिको समय गए, खाए, लेखे जनाउँछ भने भविष्यत् कालले पछिको समय जानेछ, खानेछ, लेखौंला आदिलाई जनाउँछ । आधुनिक नेपाली व्याकरणमा उपर्युक्त तीन परम्परित काललाई दुई भागमा समेटेर प्रस्तुत गरिएको छ । परम्परागत व्याकरणले नेपाली भाषाका काललाई वर्तमान, भूत र भविष्यत् गरी तीन भागमा वर्गीकरण गरेको भए तापनि आधुनिक दृष्टिमा यसलाई भूत र अभूत गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । तसर्थ दार्चुलेली भाषामा पनि क्रियापदको माध्यमबाट कालको प्रस्तुति गरिएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा कालको प्रयोगको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका ५

कालका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

दार्चुलेली भाषा		नेपाली भाषा	
भूतकाल	अभूतकाल	भूतकाल	अभूतकाल
	ऊ खान लाछ ।		ऊ खान्छ ।
	ऊ खालो ।		ऊ खाने छ ।
उइले खायो ।	ऊ नाइखानलारयो ।	उसले खायो ।	उसले खाएको छ ।
ऊ खानलाथ्यो ।	ऊ न खालो ।	उसले खाएको थियो ।	उसले खाएको हुने छ ।
क्रियापद उइले नाइखायो ।	ऊ खान नाइलारयो ।	उसले खाएको थिएन ।	उसले खाएको छैन ।
ऊ न खानलाथ्यो ।	ऊ खान्या न हो ।	ऊ खादैनथ्यो ।	उसले खाएको हुने छैन ।
उइले खायानथ्यो ।	ऊ नाइखान लारयो ।	उसले खाएको थिएन ।	ऊ खादैन ।
	ऊ न खाएयो हो ।		ऊ खाने छैन ।
	उइले नाइखाइ राख्यो ।		उसले खाएको छैन ।
	ऊ नखाया होलो ।		उसले खाएको हुने छैन ।

माथिको तालिकामा प्रस्तुत कालिक विवरणलाई हेर्दा दार्चुलेली भाषा माउइले खायो । भूतकालको उइले खायो । ऊ खालो अभूतकाल हुन्छ । त्यसैगरी ऊ खानलाथ्यो भूतकालको ऊ खानलाछ वा ऊ खानलारयो

होलो । अभूतकालमा हुन्छ । उइले नाइखायो । भूतकालको उइले नाइखाइराख्यो । ऊ न खालो । उइले नखाया होलो अभूतकाल हुन्छ । अनि ऊ नखान लाथ्यो भूतकालको ऊ नाइ खानलारयो, उ नखालो अभूतकाल हुन्छ । त्यसैगरी उइले खायानथ्यो । भूतकालको उइले खायानाइथी । ऊ न खालो अभूतकाल हुन्छ ।

यसरी क्रियापदका माध्यमबाट व्याकरणात्मक कोटिको अवस्थालाई प्रस्तुत वाक्यका आधारमा हेर्दा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका काल बोधक रूपायक प्रत्ययहरूमा धेरै कुरामा समानता पाइन्छ । दार्चुलेली भाषाका भूतकालिक रूपहरूमा थ्यो, थि, थ्या, लाथि, लाथ्या, लाथ्यो, लागि रइथ्यो, लागि रइथी, लागि रइथ्या जस्ता भूतकालिक रूपहरू जोडिएका पाइन्छन् भने अभूत कालिक क्रियापदमा लारयो, लारयान, लारयो, लान्छ, न्याछ, न्याछन्, लारयाछन्, ल्यन्ना, भान्ना, अउन्ना जस्ता रूपहरूको प्रयोग हुने गर्दछ । दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक व्यवस्थामा भिन्नता नदेखिए पनि रूपविन्यास र ध्वनिको तहमा भिन्नता देखिन्छ । दार्चुलेली भाषा का पूर्ण पक्ष अन्तर्गतका वाक्यहरूमा बुनाले खाइसक्या थ्यो । बुना खानला छ । बुना खानलारया होलो । वाक्यलाई नेपाली भाषामा रूपान्तरण गर्दा भाइले खाएको थियो, भाइले खाएको छ, भाइले खाइसकेको हुनेछ, जस्ता रूपहरूको प्रयोग हुने गर्दछ । नेपाली भाषाको पूर्ण पक्षका लागि प्रयुक्त क्रियापद र दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त क्रियापदहरूमा व्याकरणिक दृष्टिले समानता रहेपनि रूप र ध्वनिमा व्यापक अन्तर रहेको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषा को अज्ञात पक्षअन्तर्गत बुनाले पडिछ । वाक्यलाई नेपाली भाषामा परिवर्तन गर्दा भाइले पढेछ, भन्ने हुन्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषाको अभ्यस्त पक्ष अन्तर्गतको वाक्य भाइ पढथ्यो वाक्यलाई दार्चुलेली भाषा मा परिवर्तन गर्दा बुना पडन्थ्यो भनी प्रयोग गरिएको छ । यहाँ दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा पक्ष जनाउन प्रयोग भएका क्रियापदहरूमा रूपगत र ध्वन्यात्मक भिन्नता रहेको छ । पक्षको प्रयोगमा दार्चुलेली र नेपाली भाषामा भिन्नता नदेखिए पनि रूपविन्यास र ध्वनिको तहमा भने व्यतिरेकी भिन्नता रहेको पाइन्छ ।

पक्षका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

पक्षले क्रियाको कार्यको अवस्था तथा वितरणलाई जनाउँछ । क्रियाको पक्षले त्यसकालको सीमाभित्र भएको घटना वा कार्य विशेषको अवस्थालाई बुझाउँछ । पक्ष क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो । परम्परागत व्याकरणमा पक्षलाई कालको भेदका रूपमा देखाएको पाइन्छ, जुन उपयुक्त देखिदैनन् । (अधिकारी, २०४९, पृ. १२९) । किनभने पक्षले क्रियाको आन्तरिक प्रकृतिलाई जनाउँछ भने कालले चाहिँ क्रियाको बाह्य परिवेश मात्र जनाउने हुन्छ । यसले समयको सूक्ष्म रूपलाई सङ्केत गर्छ । यसले काम कुन समयवधिमा भयो भन्ने कुरा बताउँछ । समयमा काम भएको नभएको, अधिदेखि भएको वा भर्खरै सकिएको वारे पनि सङ्केत गर्छ । (बन्धु, २०५०, पृ. ७४) । काल समयको मोटो विभाजनका रूपमा र पक्ष त्यसको मसिनो विभाजनका रूपमा देखिन्छ । पक्षले खास कालको परिवेशभित्र रहेर क्रियाको कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरण व्यक्त हुन्छन् । पक्षलाई कालभित्रको समयभित्रको समय

पनि भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि पक्ष सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण अभ्यस्त र अज्ञात गरी पाँच किसिमका छन् । सामान्य पक्षमा क्रियापदका सामान्य रूपको प्रयोग हुन्छ । अचिन्हित रूपको सामान्य पक्ष जनाउँछन् । अपूर्ण पक्षले कार्यको निरुन्तरतालाई जनाउँछ । पूर्ण पक्षले कार्यको पूर्णतालाई जनाउँछ । अभ्यस्त पक्षले कार्यको आवृत्ति वा अभ्यस्त भाव जनाउँछ । त्यसै प्रकारले अज्ञात पक्षले पहिले थाहा नभइसकेको पछि अनुभव गरेको अवस्थालाई जनाउँछ । अभ्यस्त पक्ष र अज्ञात पक्ष भूतकालका परिवेशमा मात्र आउँछन् । दार्चुलेली भाषामा यसको प्रयोग निम्नअनुसार रहेको छ ।

तालिका ६

पक्षका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

पक्ष	दार्चुलेली भाषा	नेपाली भाषा
पूर्ण	बुनाले खाइसक्या थ्यो ।	भाइले खाएको थियो ।
	बुनाले खाइसक्या छ ।	भाइले खाएको छ ।
	बुनाले खाइसक्या होलो ।	भाइले खाएको हुनेछ ।
अपूर्ण	बुना खान्नाथ्यो ।	भाइ खादै थियो ।
	बुना खान्नाछ ।	भाइ खादै छ ।
	बुना खान्नारया होलो ।	भाइ खादै हुनेछ ।
अज्ञात	बुनाले खाइछ ।	भाइले खाएछ ।
	बुनाले खाया रइछ ।	
अभ्यस्त	बुनाले खाइथ्यो ।	भाइ खान्थ्यो ।
	बुनाले खाई थ्यो ।	

प्रस्तुत तालिकामा नेपाली भाषाका अपूर्ण पक्ष अन्तर्गतका वाक्यहरू क्रमशः भाइ खादै छ । भाइ खादै थियो । भाइ खादै हुने छ । वाक्यहरूलाई क्रमशः दार्चुलेली भाषामा रूपान्तरण गर्दा भाइ खानलाछ । भाइ खान्नाथ्यो । भाइ खानलारया होलो । वाक्यको प्रयोग भएको छ । यसरी हेर्दा नेपाली भाषाका सापेक्षतामा दार्चुलेली भाषामा कालको प्रस्तुतीकरणमा रूप र ध्वनिमा भिन्नता देखिन्छ ।

दार्चुलेली भाषाका पूर्ण पक्ष अन्तर्गतका वाक्यहरूमा बुनाले खाइसक्या थ्यो । बुना खान लाछ । बुना खानलारया होलो । वाक्यलाई नेपाली भाषामा रूपान्तरण गर्दा भाइले खाएको थियो, भाइले खाएको छ, भाइले खाइसकेको हुनेछ, जस्ता रूपहरूको प्रयोग हुने गर्दछ । नेपाली भाषाको पूर्ण पक्षका लागि प्रयुक्त क्रियापद र दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त क्रियापदहरूमा व्याकरणिक दृष्टिले समानता रहे पनि रूप र ध्वनिमा व्यापक अन्तर रहेको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषाको अज्ञात पक्षअन्तर्गत बुनाले पडिछ । वाक्यलाई नेपाली भाषामा परिवर्तन गर्दा भाइले पढेछ भन्ने हुन्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषाको अभ्यस्त पक्ष अन्तर्गतको वाक्य भाइ पढ्थ्यो वाक्यलाई

दार्चुलेली भाषा मा परिवर्तन गर्दा बुना पडन्थ्यो भनी प्रयोग गरिएको छ । यहाँ दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा पक्ष जनाउन प्रयोग भएका क्रियापदहरूमा रूपगत र ध्वन्यात्मक भिन्नता रहेको छ । पक्षको प्रयोगमा दार्चुलेली र नेपाली भाषामा भिन्नता नदेखिए पनि रूपविन्यास र ध्वनिको तहमा भने व्यतिरेकी भिन्नता रहेको पाइन्छ ।

भावका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई भाव भनिन्छ । नेपाली भाषाका दृष्टिले चिन्हित हुन सक्ने भाव मुख्यतया तीन किसिमका छन् । १) विध्यर्थ (२) सम्भावनार्थ ३) सङ्केताथ (अधिकारी, २०७१, पृ. १३८) । क्रियामा निहित इच्छा, सम्भावना, आज्ञा, आदि वक्ताको आशय अर्थ वा भाव अभिव्यक्ति गर्ने धारा अर्थ हो । यसलाई नेपालीमा भाव भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै दार्चुलेली भाषामा भावका सामान्यार्थ, आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी पाँच तह छन् । क्रियाबाट सामान्य अभिप्राय मात्र बुझाउने भावलाई सामान्यार्थ भनिन्छ । क्रियापदबाट आज्ञा, आदेश, अनुरोध, आदि भाव बुझाउने भावलाई आज्ञार्थ, भाव भनिन्छ । वाक्यमा अनुरोध प्रार्थना आदि बुझाउने भावलाई इच्छार्थ भाव भनिन्छ । वाक्यमा अनुमान वा सम्भावना बुझाउने भावलाई सम्भावनार्थ, र कार्य कारणको स्थिति बुझाउने भावलाई सङ्केतार्थ भाव भनिन्छ । दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा रहेको भावको अवस्थालाई निम्नअनुसार देखाउन सकिन्छ ।

तालिका ७

भाव वा अर्थका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

भाव	दार्चुलेली भाषा	नेपाली भाषा
आज्ञार्थक	तई घर भ्ना ।	त घर जा ।
इच्छार्थक	तइनिको मान्सु होइभ्नेइ ।	त राम्रो मान्छे बने ।
सम्भावनार्थक	तिन घर भ्नाला ।	तिनीहरू घर जालान ।
सङ्केतार्थक	पानी पड्यावटी धान निका हुन्ना ।	पानी परे धान सप्रिएला ।

माथिको तालिकामा आज्ञार्थ भाव जनाउने वाक्य दार्चुलेली भाषा को तई घर भ्ना । वाक्य नेपाली भाषामा त घर जा, हुने गर्दछ । त्यसैगरी दार्चुलेली भाषा मा इच्छार्थक भाव जनाउने वाक्य तइनिको मान्सु होइभ्नेइ । वाक्य नेपाली भाषामा त राम्रो मान्छे बने, भन्ने गरिन्छ । दार्चुलेली भाषा को तिन घर भ्नाला । सम्भावनार्थक वाक्यलाई नेपाली भाषामा तिनीहरू घर जालान् प्रयोग गरिन्छ । त्यसैगरी दार्चुलेली भाषा को पानी पड्यावटी धान निका हुन्ना । वाक्यलाई नेपाली भाषामा पानी परे धान सप्रिएला । सङ्केतार्थक वाक्यका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । भावको प्रयोगमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक व्यवस्थामा खासै अन्तर नदेखिए पनि रूपविन्यास र ध्वनिको तहमा भने प्रशस्त असमानताहरू रहेका देखिन्छन् ।

वाच्यका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

वाक्यमा कर्ता, कर्म वा कुनै एकलाई प्रधान मान्ने युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ । यो मुख्य गरी क्रियासँग सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ । त्यसैले अर्थमा परिवर्तन नगरी वाक्यमा क्रियाको सम्बन्ध कर्ता वा कर्मसँग बदल्ने गर्दछ । कर्मलाई कर्ताका रूपमा स्थापित गरी वाक्य परिवर्तन गरिएमा कर्मवाच्य हुन्छ । कर्मवाच्य सकर्मक क्रियाबाट मात्र बन्दछ । वाक्यमा क्रियाको प्रधानता रहने युक्तिलाई भाववाच्य भनिन्छ । भाववाच्यको प्रयोग अकर्मक क्रियामा हुन्छ । वाक्यमा कर्ता, कर्म र भावमध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ (अधिकारी, २०६२, पृ. २३७) । यो मुख्य गरी क्रियासँग सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ । यसले अर्थमा परिवर्तन नगरी वाक्यमा क्रियाको सम्बन्ध कर्ताको वा कर्मसँग बदल्ने गर्दछ । कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी नेपाली भाषामा तीन किसिमका वाच्य रहे जस्तै दार्चुलेली भाषामा पनि तीन किसिमका वाच्य छन् । वाक्यमा कर्ता प्रधान भई प्रयोग हुने युक्तिलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ । कर्मलाई कर्ताका रूपमा स्थापित गरी वाक्य प्रस्तुत गरेमा कर्मवाच्य हुन्छ । कर्मवाच्य सकर्मक क्रियाबाट मात्र बन्दछ । वाक्यमा क्रियाको प्रधानता रहने युक्तिलाई भाववाच्य भनिन्छ । भाववाच्यको प्रयोग अकर्मक क्रियाहरूमा मात्र हुन्छ । दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको वाच्य व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका ८

वाच्यका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषा

वाच्य	दार्चुलेली भाषा	नेपाली भाषा
कर्तृवाच्य	उइले च्या खायो ।	उसले चिया खायो ।
	बुनाले चिठी लेख्यो ।	भाइले चिठी लेख्यो ।
	ऊ सिन्छ ।	ऊ सुन्छ ।
	तम कब भान्या हप ।	तिमी कहिले जान्छौ ?
कर्मवाच्य	उइ बठेइ च्या खाइयो ।	उसद्वारा चिया खाइयो ।
	बन्धुकले चडो मारियो ।	बन्दुकद्वारा चरा मारिए ।
भाववाच्य	आगाले हातपोलियो ।	आगोद्वारा हात पोलियो ।
	याँ बठेइ भोल प्रभातै हिटिन्छ ।	बिहानै हिडियो ।
	आज तँ याइबसिन्छ ।	यतै बसिन्छ ।

माथि प्रस्तुत तालिकामा दार्चुलेली भाषाका कर्तृवाच्यात्मक वाक्य उइले च्या खायो । बुनाले चिठी लेख्यो । ऊ सिन्छ । तम् कब भान्या हप । लाई दार्चुलेली भाषा मा प्रस्तुत गर्दा क्रमशः उसले चिया खायो । भाइले चिठी लेख्यो । ऊ सुन्छ । तिमी कहिले जान्छौ ? भनिएको छ । यहाँ प्रस्तुत वाक्यहरूमा कर्ताको प्रधानता रहेको छ । त्यसैले कर्ता अनुसारकै लिङ्ग, वचन, पुरुषको क्रियापदको प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी दार्चुलेली

भाषा का कर्मवाच्यात्मक वाक्यहरू उडबठे भात खाइयो, बन्धुकले चडो मारयो, आगाले हात पोलियो । वाक्यहरू नेपाली भाषामा प्रस्तुत गर्दा उसद्वारा भात खाइयो । बढुकद्वारा चडा मारिए । आगोद्वारा हात पोलियो हुने गर्दछ । यी वाक्यहरूमा कर्मको प्रधानता रहेको छ । दार्चुलेली भाषाको भाव वाच्यमा याँ बठेइ भोल परभातइ फाइल्या हो । आज ताइ बसिन्या हो लाई नेपाली भाषामा बिहानै हिडियो । यतै बसिन्छ । प्रयोग भएको छ । यहाँ भाव वा अर्थको प्रधानता रहेको देखिन्छ । वाच्यको प्रयोगमा दार्चुलेली र नेपाली भाषामा खासै अन्तर छैन । तर रूपविन्यास र ध्वनिको तहमा भने असमानता देखिन्छ ।

ध्रुवीयताका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलना

करण

क्रियापदबाट निषेधात्मक कार्य नजनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई करण भनिन्छ (अधिकारी, २०६८, पृ. २३०) । दार्चुलेली भाषामा सकारात्मक कार्य जनाउने करण क्रियाको अभिव्यक्ति निम्नानुसार भएको पाइन्छ ।

तालिका ९

दार्चुलेली भाषामा करणको अवस्था

दार्चुलेली भाषा	नेपाली भाषा
मुइ दउड्डु ।	म दगुछु ।
हमले कुरडी सुन्नु पड्छ ।	हामीले कुरा सुन्नु पर्छ ।
तम बाजार भान्थया ।	तपाईँ बजार जानु हुन्थ्यो ।
गिता आयावटी मुइ भान्या हु ।	गिता आए म जान्छु ।
सउनमाइ पानी पडेलो ।	साउनमा पानी पर्ला ।

उपर्युक्त दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा आएका /मुइ दउड्डु । हमले कुरडी सुन्नु पड्छ । तम बाजार भान्थया । गिता आया मुइ भान्या हु । सउन पानी पडेलो/ जस्ता क्रियापदहरूले दार्चुलेली भाषामा सकारात्मक अर्थ जनाएका हुनाले यी करण क्रियाका उदाहरण हुन् ।

अकरण

निषेधात्मक कार्य जनाउने क्रियाको व्याकरणात्मक कोटिलाई अकरण भनिन्छ (अधिकारी, २०६८, पृ. २३०) । अकरणलाई वाक्यको पुरै वाआंशिक अर्थलाई निषेध गर्ने संरचना वा प्रक्रियाका रूपमा पनि चिनाइएको छ (पोखरेल, २०५४, पृ. ६५) । दार्चुलेली भाषामा अकरण व्यक्त गर्दा करण जनाउने क्रियापदमा निषेध वाचक /न-नाइ-नुहु/ प्रत्यय लाग्छ । यसलाई निम्नलिखित रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

तालिका १०

दार्चुलेली भाषामा अकरणको अवस्था

दार्चुलेली भाषा	नेपाली भाषा
मुइ दगुइया नुहु ।	म दगुदैँन ।
हमले कुरडी सुन्नु नाइहो ।	हामीले कुरा सुन्नु पदैँन ।
तम बाजार नभान्याथ्या ।	तपाईँ बजार जानु हुँदैँनथ्यो ।
असौज पानी नपडलो ।	असोजमा पानी नपर्ला ।

उपर्युक्त दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा आएका /नुहु, नाइहो नभान्याथ्या, नपडलो/ जस्ता क्रियापदहरूले निषेध अर्थ जनाएका हुनाले यी दार्चुलेली भाषाका अकरणका उदाहरण हुन् । दार्चुलेली भाषाका करण जनाउने क्रियापदमा निषेधवाचक /नु-नाइ-नाइहो/ प्रत्यय लागेर अकरणका क्रियापदको निर्माण भएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

दार्चुलेली भाषाका 'व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययनमा दार्चुलेली भाषामा प्रयोगमा आउने व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी दार्चुलेली भाषाका वास्तविक स्वरूपहरूलाई क्षेत्रकार्य र गुणात्मक ढाँचा अपनाइ मानक नेपालीसँग तुलना गरिएको छ । यिनै विश्लेषणबाट प्राप्त निचोडलाई यहाँ निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धानमा दार्चुला जिल्लामा प्रयोग प्रचलनमा रहेको दार्चुलेली भाषाका दुहुँली, मार्माली र लेकमेली गरी तीन भेद छन् । अध्ययन गर्दै जादा यी तीनै भाषाहरूमा केही न केही भिन्नता पाउन सकिन्छ । मानक नेपाली भाषासँग तुलना गर्दा नेपाली भाषाको 'आमा मेरो लागि खाना ल्याइदिनुहोस । वाक्य क्रमशः मार्माली भाषामा 'इज्या मुखि लखा खानाकि लस' भन्ने हुन्छ भने दुहुँली भाषामा 'इजा मुखि लेखा खानाकी ल्यास' हुन्छ । त्यसैगरी लेकमेली भाषामा 'इजा मुखी लेखी खानाकि लेआस' हुन्छ । यसरी हेर्दा दार्चुलेली भाषामा अल्पप्राण ध्वनि महाप्राण र महाप्राण ध्वनि अल्पप्राणमा उच्चारण हुन्छन् । (बाहिर-भाइर, गर्नु-गर्दु, बूढो-बुडो) र नेपाली भाषामा लेख्य रूपमा पाइने 'ण' दार्चुलेली भाषा माकथ्य रूप मै पाइन्छ । दार्चुलेली विकारी शब्दमा नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, कारकका आधारमा तथा सर्वनामको रूपायन वचन, पुरुष, आदर र कारकका आधारमा हुने भएकाले रूपायनका दृष्टिले नेपाली भाषासँग समानता राखेको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा नामको रूपायन लिङ्ग, वचन र कारकका आधारमा हुन्छ भने सर्वनामको

रूपायन वचन, पुरुष, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ। अविकारी शब्दमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा ध्वन्यात्मक र उच्चारणगत दृष्टिले केही भिन्नता देखिए पनि अर्थगत प्रयोगका दृष्टिले समान नै देखिन्छन्। दार्चुलेली भाषामा स्तरीय नेपाली भाषामा भै आदरार्थी व्यवस्था पाइदैन। नेपाली भाषामा आदरका पाँच तह पाइन्छन् भने दार्चुलेली भाषामा आदरका दुई तहमात्र पाइन्छन्। दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटि समान रहेपनि रूपायक प्रत्ययमा भिन्नता पाइन्छ। करणबाट अकरण बनाउँदा नेपाली भाषामा क्रियाको अगाडि पछाडि र बिचमा 'न' अकरणबोधक प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ भने दार्चुलेली भाषामा प्रायः जसो क्रियाको अगाडि 'नाइ' 'नुहु'र 'जन' प्रत्यय थपेर अकरण बनाउने गरिन्छ। दार्चुलेली भाषामा पाइने कर्मणी प्रयोग नेपाली भाषामा पाइदैन। कर्मणी प्रयोग भन्नाले सर्कमक क्रियाको भूतकालमा क्रियाको रूप कर्ताको अनुसार नभइ कर्मको अनुसार हुने भन्ने जनाउँछ। दार्चुलेली भाषामा बहुवचन बनाउँदा उनुन, हमुन, इनुन जस्ता रूपायक प्रत्ययहरू थप्ने गरिन्छ। दार्चुलेली भाषामा मध्यम पुरुष सर्वनाम 'तिमी' को प्रयोग गरिएको पाइदैन भने संयोजक 'र' को प्रयोग पनि पाइदैन। यसरी प्रस्तुत अध्ययन विश्लेषणबाट के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदका रूपमा रहेको भएपनि दार्चुलेली भाषामा प्रशस्त मौलिक विशेषताहरू रहेका छन्। व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा कुनै व्याकरणात्मक कोटि समान रहेका छन् भने कुनै व्याकरणात्मक कोटि भिन्न रहेका छन्। यस्ता भिन्नताहरूको अध्ययन गर्दै जादा रूपगत, ध्वन्यात्मक र अर्थगतका साथै स्त्रीलिङ्गी विधान र कर्मणी प्रयोग जस्ता भिन्नता दार्चुलेली भाषामा रहेका पाइन्छन्।

धन्यवाद ज्ञापन

यस अनुसन्धानका लागि एम.फिल वृत्ति प्रदान गरी अध्ययनको सुनौलो अवसर जुराइ मेरो पठन पाठनमा उत्प्रेरणा जगाउने विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, नेपाललाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज(२०४९), *समसामयिक नेपाली व्याकरण, (प्रथम संस्क)*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), *समसामयिक सरल नेपाली व्याकरण*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५९), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान (दोस्रो संस्क.)*, रत्न पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज(२०६१), *नेपाली भाषा शिक्षण (छैटौँ संस्क.)*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई बन्दीविशाल (२०६१), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश*, विद्यार्थी प्रकाशन।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज(२०६२), *समसामयिक नेपाली व्याकरण (तेस्रो संस्क.)*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज(२०६३), *प्रयोगात्मक सरल नेपाली व्याकरण (दोस्रो संस्क.)*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण (तेस्रो संस्क)*, साभा प्रकाशन ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज(२०७६), *भाषा विषयक चिन्तन विविध सन्दर्भ*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

अवस्थी, नवराज (२०६५), *बैतडलेली शिगास चैतको अध्ययन*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोध प्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

आचार्य, ओमप्रकाश (२०७७), *जुस्ती भाषामा कालगत करण अकरण व्यवस्था*, कैलाली वि.एम.सी. रिसर्च सेल अङ्क १ वर्ष १ पृ. १०६-११४ ।

उपाध्याय, खगेन्द्र (२०७२), *अह्मसी भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०६९), *राष्ट्रिय जनगणना २०६८*, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

बन्धु, चुडामणि (२०५०), *भाषा विज्ञान (छैटौँ संस्क.)*, साभा प्रकाशन

बड्कुमारी भुवेश्वरी (२०६३), *दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध पत्र त्रि. वि. वि. केन्द्रीय क्याम्पस शिक्षाशास्त्र विभाग ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०६२), *नेपाली भाषा र व्याकरण*, सनलाइट पब्लिकेशन ।

भुसाल, केशव (२०७१), *भाषाविज्ञान*, सनलाइट पब्लिकेशन ।

पोखरेल, बालकृष्ण (२०५५), *राष्ट्रभाषा (छैटौँ संस्क.)*, साभा प्रकाशन ।